

of foreign policy rhetoric, statistics on economic cooperation, and the results of Ukraine's diplomatic activity in Africa after 2022 formed the basis of this research.

Keywords: Russian-Ukrainian war, Ukraine, Africa, transformation, foreign policy strategies.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Population of Africa. *Worldometer*. URL: <https://www.worldometers.info/world-population/population-by-region/>
2. Бідочко Л., С'єдін О. Антиколоніалізм і зернова благодійність: як агітпроп намагався дискредитувати Україну під час саміту росія – Африка. *Детектор медіа*. 03.08.2023. URL: <http://surl.li/mlvvv>
3. Заблоцький В. росія в Африці: неокolonіальне суперництво. *Український тиждень*. 09.09.2019. URL: <http://surl.li/oawnp>
4. 5 ТД (П'ятий територіальний департамент). *Міністерство закордонних справ України*. URL: <https://mfa.gov.ua/dvostoronnnye-spirovbitnictvo/5-td>
5. Jones B. M. Africa's Ukraine-Russia peace mission: What was achieved? *BBC News*. 19.07.2023. URL: <http://surl.li/oawnx>
6. Котенко О. Тактики: Як російська пропаганда використовує антиколоніалізм для досягнення власних цілей. *Детектор медіа*. 29.09.2023. URL: <https://salo.li/5A3403a>
7. Odey A., Bassey S., Bassey A. Ukrainian foreign policy toward Russia between 1991 and 2004: the start of the conflict. *Journal of Liberty and International Affairs*. 2022. № 8(2). P. 346–361.
8. Африка та Близький Схід. Дипломатичні установи Міністерства закордонних справ. *Міністерство закордонних справ*. URL: <https://surl.li/tlgvij>
9. До Дня Африки. Відносини України з державами Африканського континенту. *Національний інститут стратегічних досліджень*. 28.05.2025. URL: <https://surl.li/dwcobj>
10. МЗС України назвав рішення уряду Малі розірвати дипвідносини з Україною «недалекоглядним та поспішним». *Голос Америки*. 05.08.2024. URL: <https://www.holosameryky.com/a/7730335.html>
11. Хома Н., Панова Д. Проблеми активізації відносин України з державами Африки: вплив внутрішніх та зовнішніх чинників. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія*. 2024. № 40. С. 164–175.
12. Здобутки МЗС України на африканському напрямі у 2022 році. *Міністерство закордонних справ України*. URL: <https://surl.li/qxlmqg>
13. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН ES-11/4 «Територіальна цілісність України: захист принципів Статуту Організації Об'єднаних Націй» (2022 р.). *Право України*. 2024. № 4. С. 84–85. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001494220>
14. Masterd J. Ukraine: Conflict at the Crossroads of Europe and Russia. *Council on Foreign Relations*. 14.02.2023. URL: <https://surl.lu/aesyrf>

УДК 323.2:070.13/.19(477):355.48((470+571):477)

СТАН СВОБОДИ СЛОВА ТА СВОБОДИ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ В УКРАЇНІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

О. А. Зябченко, В. В. Берегута

Анотація. У статті досліджується стан свободи слова та свободи ЗМІ в Україні в умовах повномасштабного військового вторгнення Росії в Україну. Автор аналізує дилему між необхідністю захисту національної безпеки та збереженням демократичних принципів. Розглядаються обмеження медіа, зокрема створення телемарафону «Єдині новини», приклади цензури та тиску на журналістів, а також роль громадянського суспільства й міжнародних організацій у підтримці прозорості. Підкреслюється важливість дотримання принципу пропорційності, тимчасовості та підзвітності у сфері обмежень свободи слова. У тексті показано, що, попри ризики зловживань, українські журналісти й правозахисники зберігають професійні стандарти, а майбутнє свободи слова залежить від подання державної політики, громадського контролю та міжнародної підтримки.

Ключові слова: свобода слова, свобода ЗМІ, інформаційна безпека, війна, національна безпека.

Свобода слова – одна з фундаментальних цінностей демократичного суспільства, яка забезпечує функціонування незалежних ЗМІ, гарантує прозорість діяльності влади та сприяє громадському контролю. Для України, яка тривалий час бореться за право бути вільною європейською державою, питання свободи слова набуло особливої актуальності в умовах повномасштабного військового вторгнення Росії в Україну, що розпочалось 24 лютого 2022 року. Цей збройний конфлікт став не лише випробуванням для українського народу, а й серйозним викликом для суспільства: українських журналістів, редакцій, незалежних ЗМІ та громадян

загалом. У цей період постали суперечливі дилеми: як зберегти свободу слова в умовах, коли державна безпека вимагає певних обмежень? Як протистояти інформаційній війні та маніпуляціям без втрати плюралізму думок? Наскільки допустимими є цензура і контроль у сфері медіа під час війни, і чи не загрожує це втраті демократії в державі в довгостроковій перспективі? Думка автора містить ідею, що попри об'єктивні труднощі, з якими зіткнулася Україна, держава повинна дотримуватись балансу між свободою слова та безпекою. Надмірні обмеження, відсутність прозорості в комунікації та зловживання владою становлять ризик для демократичного розвитку. Попри те, що війна обумовила необхідність суттєвих обмежень свободи слова з міркувань національної безпеки, ці обмеження мають залишатися пропорційними, обґрунтованими, тимчасовими та відкритими для суспільного контролю.

Метою статті є всебічний аналіз стану свободи слова та свободи ЗМІ в Україні в умовах російсько-української війни, визначення основних викликів, пов'язаних із поєднанням національної безпеки та демократичних цінностей, а також пошук можливих шляхів забезпечення балансу між інформаційною безпекою й свободою вираження поглядів.

Однією з основних причин обмеження свободи слова в Україні стало прагнення влади протидіяти російській дезінформації, спрямованій на дестабілізацію суспільства. В умовах гібридної війни інформація стала такою ж зброєю, як і ракети. Тому ще у 2014 році Україна почала застосовувати заборону російських телеканалів, блокування окремих інформаційних ресурсів та соціальних мереж, які поширювали проросійську пропаганду. Після початку повномасштабного вторгнення у 2022 році обмеження посилилися. Було створено спільний телемарафон «Єдині новини», що став єдиним джерелом офіційної інформації у перші місяці війни. З одного боку, це дозволило уникнути хаосу й паніки, з іншого – обмежило плюралізм у медіа. За даними дослідження Інституту масової інформації, 95 % українських журналістів вважають, що в українських ЗМІ існує цензура – передусім політична й воєнна [1]. Хоча таке обмеження може бути виправданим у контексті захисту національної безпеки, воно не повинне ставати постійною практикою. Публічні дебати щодо меж допустимого контролю над інформацією є необхідними. Згідно з дослідженням Центру прав людини «ZMINA», журналісти часто стикаються з нерівним доступом до інформації, проблемами акредитації, а також тиском від органів влади або військових структур [2, с. 1–4]. Обмеження свободи слова, які не супроводжуються публічною звітністю й чіткими критеріями, викликають обґрунтовані сумніви у доброчесності державних дій.

Попри війну, існують ризики зловживань і тенденції до політичного впливу на медіа. Упродовж останніх років зростає занепокоєння щодо концентрації медіа в руках окремих політичних груп. Навіть під час війни спостерігається спроба використання ситуації для обмеження критичних голосів. Як повідомляє видання «Detector Media», у 2023–2024 роках фіксуються випадки кампаній проти незалежних журналістів, звинувачення в «грі на руку ворогу», що іноді має ознаки політичного переслідування [3]. Ці випадки привернули увагу міжнародної спільноти. Різноманітні іноземні видання зазначають, що попри формальну можливість вільно писати, українські журналісти часто зазнають залякування чи інформаційного тиску з боку політичних структур [4]. Це свідчить про те, що війна використовується не лише для обмеження пропаганди, а й для приглушення критики та інакомислення. Публікації відомих українських англомовних газет, як от «Kyiv Post», також підтверджують наявність напруження між журналістською спільнотою та державою. Журналісти скаржаться на непрозорість та цензуру, які накладають обмеження навіть на публікації щодо гуманітарних проблем або корупції [5]. Це створює атмосферу самоцензури. Ці явища загрожують втратою довіри до українських інституцій не лише всередині країни, а й на міжнародному рівні. Адже західні партнери України очікують, що, попри війну, країна буде послідовною у дотриманні демократичних стандартів, включно зі свободою ЗМІ.

Міжнародні організації з моніторингу свободи слова відстежують ситуацію в Україні з моменту початку збройного конфлікту та фіксують як позитивні, так і негативні тенденції. Відповідно до звіту міжнародної неурядової організації «Репортери без кордонів», у 2023 році в Україні було зафіксовано 40 інцидентів, пов'язаних із порушеннями прав журналістів у зоні

бойових дій, зокрема затримання, недопуск до фронту, цензуру матеріалів і залякування [6]. Водночас організація підкреслює складність ситуації, адже українські ЗМІ діють у винятково небезпечних умовах. Американське видання «The New Yorker» у великій аналітичній та досить провокаційній статті «Ukraine's Democracy in Darkness» вказує, що на тлі боротьби за виживання демократії в Україні виникає спокуса до «воєнного централізму», що не завжди відповідає ліберальним демократичним цінностям [7]. Авторка статті звертає увагу на небезпеку встановлення контролю над інформацією з боку влади під прикриттям безпекових мотивів, які не завжди мають чітке обґрунтування. У воєнний час відбувається зменшення простору для громадянських свобод, зокрема – свободи слова. Західні партнери уважно відстежують, наскільки Україна дотримується принципів верховенства права та свободи висловлювань, що є передумовами подальшої інтеграції до ЄС [8]. Неурядова організація Freedom House зазначає, що за 2024 рік рівень свободи в Україні оцінювався як частково вільний. Визнається вагомість безпекових загроз, але також фіксуються приклади надмірного регулювання, зокрема щодо онлайн-медіа та громадських активістів [9]. Загалом, ситуація є динамічною і потребує постійного моніторингу, щоб запобігти авторитарним тенденціям.

Міжнародне право визнає, що свобода слова не є абсолютною, особливо в періоди воєнних дій. Проте всі обмеження повинні бути обґрунтованими, пропорційними та відповідати демократичним стандартам. Україна як держава-учасниця низки міжнародних конвенцій, зокрема Європейської конвенції з прав людини та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, зобов'язана забезпечувати свободу слова навіть під час надзвичайних обставин. Європейський суд із прав людини (ЄСПЛ) неодноразово вказував, що свобода вираження поглядів має фундаментальне значення в умовах кризи, оскільки дозволяє громадськості отримувати правдиву інформацію про ситуацію, що розвивається. У практиці ЄСПЛ наявні прецеденти, які чітко розмежовують допустимі обмеження в умовах загрози національній безпеці та репресивні заходи, що суперечать принципам правової держави [10]. Водночас національні уряди мають право тимчасово обмежувати доступ до інформації в умовах надзвичайного стану, але ці обмеження мають супроводжуватись судовим контролем, публічною обґрунтованістю та повинні припинятись, щойно зникає безпосередня загроза [11, с. 41]. Інакше кажучи, ключовим принципом є тимчасовість і мінімізація шкоди для демократичних процесів. М. Бальцержак та Ю. Капеланська-Преговська аналізують правозастосування міжнародного права у випадках, пов'язаних із дезінформацією, включаючи кейси в Україні. Дослідники підкреслюють, що боротьба з фейками та пропагандою не повинна перетворюватися на інструмент цензури. Особливу увагу, на їх думку, варто приділяти прозорості державної політики в медіасфері, підзвітності та залученню громадянського суспільства до формування стандартів інформаційної безпеки [12, с. 1–24]. Міжнародні норми дозволяють державам запроваджувати певні обмеження свободи слова під час війни, але лише за умов суворого дотримання принципу пропорційності та із забезпеченням демократичного контролю. Ігнорування цих норм створює ризик перетворення війни на виправдання авторитаризму.

Попри значний тиск із боку державних структур та обмеження, спричинені війною, українські журналісти продовжують виконувати свою ключову функцію – інформувати суспільство та контролювати владу. Їхня роль вкрай важлива в умовах воєнного часу, коли доступ до правдивої інформації стає життєво необхідним. На жаль, журналісти в Україні стикаються з психологічним тиском, спробами дискредитації, хакерськими атаками й навіть прямими погрозами. Попри ці виклики багато з них не тільки не полишають професію, а й активно висвітлюють складні теми, пов'язані з корупцією, військовими злочинами чи гуманітарними проблемами [2, с. 1–4; 3]. Такі приклади свідчать про високу етичну відповідальність журналістської спільноти. Навіть в умовах формальної свободи слова, журналісти нерідко змушені працювати в умовах неформального тиску, включаючи залякування з боку авторів або тролів у соцмережах, які намагаються змусити їх уникати критики влади [4]. Тим не менш, українські журналісти прагнуть зберігати професійні стандарти, що є критично важливим у довготривалій перспективі для збереження довіри суспільства. Крім того, важливу роль відіграє громадянське суспільство – правозахисні організації, незалежні медіаплатформи, волонтер-

ські ініціативи. Саме вони створюють середовище, де підтримується плюралізм думок, відстежуються випадки цензури, здійснюється правовий захист журналістів. Організації на кшталт Freedom House, Reporters Without Borders, а також українські платформи сприяють підвищенню прозорості та відповідальності державної політики щодо свободи слова [6; 9]. Ці зусилля свідчать, що навіть в умовах війни існують механізми демократичного самозахисту суспільства від зловживань. Роль журналістів і громадських інституцій не лише компенсує обмеження, але й підтримує суспільний діалог, що є запорукою демократичного майбутнього.

Питання про те, де проходить межа між законною інформаційною безпекою та цензурою, є ключовим для аналізу свободи слова під час війни. В умовах повномасштабної агресії Росії проти України, інформаційний фронт став одним із головних полів бою, і держава змушена реагувати на загрози. Проте важливо, аби ці дії не ставали інструментом обмеження демократії. Згідно з дослідженням Центру прав людини «ZMINA», понад 80 % українських журналістів визнають наявність цензури у ЗМІ, зокрема через практику «єдиного телемарафону», який обмежує плюралізм і сприяє формуванню надмірно узгодженого офіційного наративу [2, с. 1–2]. Це породжує небезпеку інформаційної монополії, коли альтернативні точки зору або критика влади маргіналізуються. Критика урядової політики, особливо в питаннях оборони, часто сприймається як підрив національної єдності. Деякі журналісти повідомляють про тиск або спроби втручання в редакційну політику з боку державних органів [5]. Подібні тенденції змушують замислитись над тим, чи не перетворюється інформаційна безпека на зручне виправдання для придушення незручних голосів. Разом із тим державні органи мають законне право обмежувати поширення інформації, яка може загрожувати військовим операціям або життю громадян. Держава має шукати баланс між захистом свободи слова та боротьбою з дезінформацією, інакше можуть зникнути механізми суспільної критики та самоконтролю [9]. Цензура в умовах війни має бути тимчасовою, прозорою та підзвітною. У протилежному випадку зростає ризик ерозії довіри до держави, що в довгостроковій перспективі шкодить не менше, ніж інформаційні атаки ворога.

Роздуми про майбутнє свободи слова в Україні вимагають врахування як ризиків, так і потенціалу для поступу. Війна, з одного боку, створила умови для концентрації інформаційної влади, але з іншого – актуалізувала суспільний запит на прозорість, підзвітність та реальну свободу думки. Внаслідок війни українське суспільство стало більш чутливим до теми прав людини, свободи інформації та ролі ЗМІ як інструменту захисту демократії. Навіть на тлі централізації та обмежень, у суспільстві зберігається критична маса людей, здатна контролювати державу через активізм, незалежну журналістику та міжнародну солідарність [7]. В умовах післявоєнної трансформації Україна має нагоду переглянути інформаційну політику. Можливим є повернення до плюралізму мовлення, посилення ролі саморегулювання медіа, створення незалежного наглядового органу, який би гарантував дотримання стандартів свободи слова [8]. ЄСПЛ та міжнародне право також залишаються орієнтиром у цьому процесі. Як показують приклади деяких держав у різний період: Німеччина 1930-х років, Росія з 2014 року, США після терактів 11 вересня 2001 року, Туреччина після спроби перевороту 2016 року, Ізраїль з 1948 року, легітимні обмеження під час війни не мають перетворитися на постійні інструменти контролю, адже це загрожує довгостроковому послабленню демократії [10; 11, с. 41; 12, с. 1–24]. Відтак, перспективи залежать від політичної волі, громадянського контролю та міжнародної підтримки. Якщо українське суспільство збереже запит на прозору владу й критичне мислення, то свобода слова після війни не тільки відновиться, а й отримає новий імпульс для розвитку.

Отже, аналіз стану свободи слова та свободи ЗМІ в Україні в умовах російсько-української війни дозволяє зробити низку важливих висновків. По-перше, війна стала серйозним викликом для демократичних принципів, зокрема права на свободу слова. Водночас саме вона активізувала нові механізми журналістської солідарності, громадського контролю та спротиву дезінформації. У ході дослідження було підтверджено те, що свобода слова в умовах війни стає не лише інструментом демократії, а й елементом національної безпеки. Попри централізацію медіаполя, цензуру, ризики тиску з боку влади та економічні виклики, україн-

ські журналісти демонструють стійкість і прагнення зберегти професійні стандарти. Важливим є й те, що свобода слова сьогодні не є абсолютною цінністю у вакуумі. Вона стикається з моральними, правовими та стратегічними дилемами, коли інформація може бути використана ворогом. Саме тому виникає потреба в чітких межах між легітимною інформаційною безпекою та необґрунтованими обмеженнями, які підривають демократичні інституції. Майбутнє свободи слова в Україні залежить від того, наскільки гнучко та відповідально держава і громадянське суспільство будуть діяти в умовах післявоєнної трансформації. Збереження критичного мислення, підтримка незалежних медіа та забезпечення законодавчих гарантій свободи слова є передумовами не лише для демократичного відновлення, а й для запобігання авторитарним тенденціям. Тому свобода слова в Україні під час війни – це не лише виклик, а й можливість. Саме в ці кризові часи закладається фундамент інформаційної культури, яка визначатиме майбутнє української демократії.

Abstract. The article examines the state of freedom of speech and media freedom in Ukraine under the conditions of Russia's full-scale military invasion of Ukraine. The author analyzes the dilemma between the need to protect national security and the preservation of democratic principles. The study considers media restrictions, in particular the creation of the «United News» television marathon, cases of censorship and pressure on journalists, as well as the role of civil society and international organizations in ensuring transparency. The importance of adhering to the principles of proportionality, temporality, and accountability in the field of freedom of speech restrictions is emphasized. The text demonstrates that despite the risks of abuse, Ukrainian journalists and human rights defenders maintain professional standards, while the future of freedom of speech depends on the combination of state policy, public oversight, and international support.

Keywords: freedom of speech; freedom of the media; information security; war; national security.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абсолютна більшість журналістів вважають, що в українських ЗМІ є цензура. *Укрінформ*. 2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3704250-absolutna-bilsist-zurnalistiv-vvazaut-so-v-ukrainskih-zmi-e-cenzura.html>
2. Інфографіка: ситуація з правами журналістів в Україні. *Центр прав людини ZMINA*. 2023. 4 с. URL: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2023/05/2023-zmina-infographic-journalists_web.pdf
3. Khalilova D. Recent campaigns against journalists raise concerns about press freedom in Ukraine. *Detector Media*. 2024. URL: <https://detector.media/infospace/article/221960/2024-01-20-recent-campaigns-against-journalists-raise-concerns-about-press-freedom-in-ukraine/>
4. Sabbagh D. The fight for full press freedom in Ukraine: We can write what we want – but bad actors try to intimidate us. *The Guardian*. 2024. URL: <https://www.theguardian.com/world/2024/may/02/the-fight-for-full-press-freedom-in-ukraine-we-can-write-what-we-want-but-bad-actors-try-to-intimidate-us>
5. Mendel I. Ukraine Climbs in World Press Freedom Chart. *Kyiv Post*. 2023. URL: <https://www.kyivpost.com/post/16576>
6. Ukraine: A year of information warfare in numbers. *Reporters Without Borders*. 2023. URL: <https://rsf.org/en/ukraine-year-information-warfare-numbers>
7. Gessen M. Ukraine's democracy in darkness. *The New Yorker*. 2024. URL: <https://www.newyorker.com/magazine/2024/02/05/ukraines-democracy-in-darkness>
8. Petro N. Ukraine has a civil rights problem. *Foreign Policy*. 2023. URL: <https://foreignpolicy.com/2023/12/18/ukraine-russia-war-civil-rights-freedom-speech-religion/>
9. Ukraine: Freedom in the World. *Freedom House*. 2024. URL: <https://freedomhouse.org/uk/country/ukraine/freedom-world/2024>
10. Хребет О. Свобода слова під час конфлікту: коли обмежувати і як – практика ЄСПЛ. *Центр прав людини ZMINA*. 2019. URL: <https://zmina.info/articles/svoboda-slova-pid-chas-konfliktu-koly-obmezhuvaty-i-yak-praktyka-yespl/>
11. Mazepa S. Freedom of Speech in the Conditions of an Armed Conflict. *Springer*. 2024. P. 41–48. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-69008-2_6
12. Balcerzak M. International human rights law in the era of digital disinformation and propaganda: case studies from Myanmar and Ukraine. *Studia Prawnicze KUL*. 2023. № 4(96) P. 7–26. URL: https://www.researchgate.net/publication/377368681_International_human_rights_law_in_the_era_of_digital_disinformation_and_propaganda_case_studies_from_Myanmar_and_Ukraine